

GENEZA KRLEŽINA ENCIKLOPEDIZMA

VELIMIR VISKOVIĆ

(Leksikografski zavod *Miroslav Krleža*, Zagreb)

SAŽETAK. Prije pedeset godina Miroslav Krleža je utemeljio Leksikografski zavod FNRJ; trideset i jednu godinu bio je na njegovu čelu; ujedno je bio glavni urednik prvog i drugog izdanja *Enciklopedije Jugoslavije*. U određenim krugovima kulturne javnosti postoji mišljenje kako je Krleža osnovao Leksikografski zavod i pokrenuo *Jugoslaviku* ispunjavajući narudžbu političkog vrha tadašnje Jugoslavije.

Ovo priopćenje dokazuje netočnost tog stava: Miroslav Krleža je od svojih najranijih radova bio opsjednut pokušajima enciklopedijske sistematizacije cjelokupnoga ljudskog znanja. Očituje se to, prije svega, u eruditskoj kompleksnosti njegova književnog djela, u nevjerojatno širokom rasponu tema kojima se bavio, ali posebice i u nekim protoenciklopedičkim radovima. Posebnu važnost ima njegov *Indeks* odnosno *Tumač imena i pojmova* objavljivan u časopisu *Danas*, gdje Krleža, uz pomoć svojih suradnika, obrađuje u formi leksikografskih glosa ključne pojmove i biografije istaknutih osoba tog razdoblja. Nakon rata, 1946. Krleža predlaže političkom vrhu Jugoslavije osnivanje posebne institucije koja bi istraživala kulturu i političku povijest naroda Jugoslavije. Taj projekt, artikuliran u opsežnoj *Promemoriji*, tada nije prihvaćen jer istaknuti političari nisu imali povjerenje u svojeg protivnika iz predratnog sukoba na ljevici. Nakon sukoba s Informbiroom Krležin utjecaj jača i on napokon uspijeva realizirati svoje ideje o enciklopedičkom institutu i samoj Enciklopediji. Time njegov eruditski i enciklopedijski duh, koji prožimlje cjelokupno njegovo literarno djelo, dobiva i svoju leksikografsku konkretizaciju. Zbog realizacije tog projekta Krleža je u pedesetim godinama čak zapostavio i literarno stvaralaštvo tiskajući sve do potkraj pedesetih samo tekstove koji su nastajali u prethodnomu, uglavnom ratnom razdoblju. Osim u *Enciklopediju Jugoslavije*, pečat njegova redaktorskog rada duboko je utisnut i u *Opću te Likovnu i Muzičku enciklopediju*.

Stoga Krležino leksikografsko stvaralaštvo treba motriti kao sastavni dio njegova ukupnog opusa, a činjenicu da je bio utemeljitelj Zavoda i glavni urednik treba shvatiti kao organski izraz njegovih enciklopedističkih interesa, a ne kao rezultat serviranja ideoloških interesa.

U proteklih deset godina bili smo svjedoci učestalih pokušaja da se minimaliziraju Krležine zasluge za razvitak suvremene hrvatske leksikografije; inzistiralo se pritom na činjenici Krležine povezanosti s političkim vrhom jugoslavenske socijalističke vlasti; po takvim tumačenjima Krleža je samo ispunjavao nalog političkog režima koji je u enciklopedistici vidio snažno sredstvo političke propagande. Budući da se ipak nije mogla previdjeti činjenica da je za Krležina života u Leksikografskom zavodu nastalo stotinjak enciklopedičkih svezaka, koji se ne mogu svi karakterizirati kao »ideološka propaganda«, zasluge za te edicije pripisivane su njegovim suradnicima kojima je Krleža ipak, kao prosvijećeni ljevičar, omogućio da u miru rade posluživši im kao svojevrsni »politički kišobran«.

Krleži su bili potrebni njihovo poznavanje leksikografske tehnologije, znanstvena akribičnost i solidnost građanskog obrazovanja, a on je njima – uglavnom »političkim grješnicima« – ponudio profesionalno utočište i zaštitu svojega neupitnoga političkog autoriteta.

Postavke o obostrano korisnoj simbiozi nisu posve neutemeljene, ali držim da je posve pogrešno svodenje Krležine uloge isključivo na političko-protektivnu. Njegove redaktorske bilješke, odnosno *marginalia lexicographica*, kako ih je sam nazvao, korpus od nekih pet tisuća kartica komentara, što često prerastaju u prave male eseje, svjedoče da je Krleža svakodnevno čitao i redigirao članke ne samo za *Enciklopediju Jugoslavije*, koju je i potpisivao kao glavni urednik, već i za *Likovnu, Muzičku* i *Opću enciklopediju*.

Krleža nije napisao mnogo enciklopedičkih članaka: on je autor samo pet tekstova: o Antunu Augustinčiću, Josipu Brozu Titu, Vladimiru Čerini, Ksaveru Šandoru Gjalskom i Ivanu Meštroviću. Međutim, pažljiva usporedba njegovih redaktorskih bilježaka s objavljenim člancima pokazuje da su pojedini urednici i autori vrlo često ulomke Krležinih komentara ugrađivali u tekstove koje su potpisivali svojim imenom.

Budući da su to zasigurno radili s Krležinim znanjem, očito je da je on enciklopedije doživljavao kao kolektivno djelo u kojemu je nemoguće precizno razlučiti pojedinačne autorske prinose. Zanimljivo je i da je Krležina biografija u *Enciklopediji Jugoslavije* duga samo 29 redaka (tome treba dodati i bibliografiju od 22 retka), neusporedivo je kraća od biografija drugih pisaca njegova ranga. Naizgled, radi se o upravo začudnoj samozatajnosti, ali ne treba izgubiti iz vida da Krleža *Enciklopediju Jugoslavije* potpisuje kao glavni urednik, a druge enciklopedije kao direktor Zavoda, što je zasigurno dovoljna satisfakcija autorskoj taštini.

Osobno sam kao mladi urednik Zavoda, uposlen od sredine sedamdesetih u redakciji drugog izdanja *Enciklopedije Jugoslavije*, bio svjedokom Krležina nastojanja da, unatoč poodmakloj životnoj dobi i lošoj fizičkoj kondiciji, bude upućen u nastajanje novog izdanja, osobito u njegovo konceptualiziranje. Čak i potkraj života, kad zbog otežane pokretljivosti više nije izlazio iz kuće, primao je u svojem domu urednike koji su ga izvještavali o tijeku posla.

Njegovi tekstovi, nastali u ranoj fazi konstituiranja Zavoda i pokretanja *Jugoslavike* – poput referata s plenarne sjednice Centralne redakcije *Enciklopedije Jugoslavije* iz 1951., poznatijeg pod naslovom *O nekim problemima Enciklopedije*, te referata s plenarne sjednice iz travnja 1952 (tiskanih u knjigama eseja) – pokazuju da je Krleža vodio i organizacijske poslove u Zavodu, koristeći se golemim iskustvom svojega pomoćnika Mate Ujevića, ali osobno usmjeravajući rad Zavoda. Budući da su u trenutku kad sam došao u Leksikografski zavod u njemu još uvijek radili neki od leksikografa s kojima je Krleža početkom pedesetih započeo rad na našim modernim enciklopedijama, imao sam prigodu i osobno se osvjedočiti s kolikim poštovanjem su se odnosili prema njegovu autoritetu, i ne pomišljajući uopće da svoje leksikografske zasluge usporede s Krležinim.

O tome da Krleža svoj rad na enciklopedijama nije shvaćao površno, svjedoči i činjenica da je u tijeku pedesetih, u razdoblju kad je postavljao na noge Zavod i redigirao tekstove za prve sveske enciklopedija, posve zanemario svoj beletristički rad. Tekstovi koji se pojavljuju u tom razdoblju uglavnom su esejističkog i dijarijsko-memoarskoga karaktera; uz njih obično stoji napomena da su nastali prije ili za II. svjetskog rata. Dio objavljenih tekstova, poput triju časopisnih serija »varijacija« nastao je kao nusprodukt redaktorskog rada na enciklopedijama. Jedino beletrističko djelo iz tog razdoblja jest dramski tekst *Aretej*, tiskan i praizveden 1959., ali i on je zamišljen još za II. svjetskog rata kad je Krleža intenzivno proučavao povijest medicine.

Proučavatelji Krležina opusa, koji govore o padu Krležina literarnog stvaralaštva u razdoblju nakon II. svjetskog rata, nedovoljno vode računa o tome da je Krleža investirao dois-

ta golemu radnu energiju u stvaranje enciklopedija, zasigurno na štetu svojega literarnog rada. Stoga bi iscrpan i pouzdan prikaz cjelokupnoga Krležina opusa morao obuhvatiti i njegovo enciklopedičko djelovanje.

Iz rečenog je očito da pokušaj minimaliziranja Krležinih leksikografskih zasluga tvrdnjom kako je on bio samo »politički kišobran« marljivim leksikografima koji su radili za njega i u njegovu slavu nije utemeljen na činjenicama: Krležin osobni redaktorski doprinos uistinu je nemjerljiv: u većinu zavodskih enciklopedija snažno je utisnut pečat njegove autorske osobnosti, osobito u *Enciklopediju Jugoslavije*. Osobno držim – čak i previše snažno, jer je Krleža, koji je enciklopedistički ideal vidio u Diderotovoj enciklopediji, inzistirao na personalizaciji autorskog stila i jasno izraženim vrijednosnim sudovima, što je u suvremenoj enciklopedistici, koja teži stilskoj neutralnosti i pozitivističkom nizanju informacija, uglavnom napušteno.

Ni druga tvrdnja s kojom smo se proteklih godina susretali, kako je Krleža osnovao Zavod i pokrenuo *Enciklopediju Jugoslavije* po nalogu jugoslavenskoga političkog vrha, nije točna. Već 1946., neposredno nakon obnavljanja veza s Josipom Brozom, kad je dogovoreno da se ne obnavlja predratni sukob na ljevici te da se Krleža uključi u javni život, on piše opsežni elaborat u kojemu razrađuje zadaće humanističkih i društvenih znanosti u socijalističkoj Jugoslaviji. Elaborat je djelomice tiskan 1990. na osnovi kopije koja je sačuvana u osobnoj dokumentaciji Milovana Đilasa. U tom tekstu Krleža razrađuje, prije svega, osnovne smjernice historiografske znanosti koja bi trebala provesti temeljitu revalorizaciju cjelokupne kulturne i političke povijesti južnoslavenskih naroda. Premda ne spominje izravno nikakvu enciklopediju, jasno je zbog sveobuhvatnosti istraživanja i novih valorizacija da u glavi već tada ima ideju koju će početi realizirati četiri godine poslije. Prema Đilasovim riječima, tadašnje je jugoslavensko rukovodstvo raspravljalo o Krležinu projektu, ali je zaključilo da bi njegova realizacija bila preuranjena s obzirom na tadašnje prioritete. Vjerojatno ni Krležina društvena pozicija u to vrijeme nije bila takva da mu je mogao biti povjeren tako velik projekt jer je dobar dio tadašnjega političkog vrha još prema njemu bio rezerviran zbog predratnog sukoba i službene partijske ocjene o njegovu revizionizmu i trockizmu.

Nakon sukoba sa Staljinom situacija će se bitno promijeniti. Krleža postaje osobom posebnog Titova povjerenja, čak do te mjere da je drugu polovicu 1948. i početak 1949. uglavnom proveo u Beogradu, u neposrednoj Titovoj blizini. Očito u tom trenutku Broz ima više povjerenja u Krležu kao prononsiranog antistaljinista nego u mnoge od svojih političkih suradnika kojima je do jučer Staljin bio idol. U tom trenutku pred Krležom se otvara mogućnost stvaranja političke karijere, ali njega to ne zanima; svojom djelatnošću ostaje vezan za područje kulture i znanosti: organizira veliku izložbu medijevalne umjetnosti naroda Jugoslavije, radi na osnivanju Filozofskog fakulteta u Zadru, čime bi taj nekadašnji talijanski grad dobio znanstveno-kulturnu instituciju i intelektualnu elitu koja bi ojačala njegov hrvatski identitet. Piše i referat pročitan na Kongresu Saveza književnika Jugoslavije u Ljubljani 1952., kojim je legitimizirano odbacivanje normativne poetike socijalističkog realizma.

U sklopu svih tih njegovih inicijativa usmjerenih na modeliranje nove kulturne paradigme posebno je mjesto imalo osnivanje Leksikografskog zavoda, što je Krleža shvatio kao krunu cjelokupnoga svojega rada. Nije nevažno napomenuti da je Krleža tada prvi put u životu prihvatio stalnu radnu obvezu jer njegovi prethodni angažmani u redakcijama novina i časopisa nisu imali karakter stalnog zaposlenja.

Imamo dosta elemenata na temelju kojih možemo ustvrditi da je Krleža cijeli svoj život, i kroz svoje literarno stvaralaštvo težio enciklopedijskim idealima. Godine 1913. još nije ništa objavio, ali već planira rad na dramskoj pentalogiji posvećenoj petorici, kako ih sam naziva, »giganata«: Kristu, Michelangelu, Kolumbu, Kantu i Goyi. Taj će projekt samo djelomice realizirati, ali po ambicioznoj zamisli da se naslutiti kako se mladi autor ne plaši velikih tema; njega privlače giganti duhovnosti, umjetnosti, snažne povijesne ličnosti. Njega zanimaju ključna pitanja ljudske povijesti, pitanja »optimalne projekcije« budućnosti ljudskog roda i, posebno, njegova hrvatskog naroda.

Kad 1919. objavljuje *Hrvatsku književnu laž* u prvom broju *Plamena*, on već ima definiranu viziju hrvatske povijesti i budućnosti; u tom svojem programatskom eseju uopće se ne bavi pitanjima književne tehnike, jezika, pa ni specifičnostima umjetničkog spoznavanja svijeta. On podvrgava radikalnoj kritici prije svega nosioce političkih ideja i kulturnih konceptata koji su obilježili hrvatsku bližu povijest i aktualnu situaciju: žestoko napada mitove ilirskog pokreta, hrvatske moderne i jugoslavenskog integralizma što je posebno važno s obzirom na aktualni trenutak – Krležino razočaranje u ideale Omladine i njezine prvake. Krleža nudi alternativu: njegove povijesne vertikale su bogumili, Križanić i Kranjčević. Pamfletski ton i radikalno negiranje općeprihvaćenih povijesnih vrijednosti izazvat će negodovanje hrvatske kulturne javnosti; polemički odjeci pratit će Krležu u čitavomu međuratnom razdoblju, ali od bitnih ideja Krleža neće odstupiti ni u zreloj fazi. Retorika će se smiriti, ali vrijednosne preferencije ostaju iste.

U sljedećim godinama Krležin će opus dobiti razmjere jednog od najobimnijih i tematski najraznovrsnijih u hrvatskoj književnosti; okušao se u svim žanrovima: pisao je drame, pjesme, novele, romane, eseje, kritike, memoarsku i dijarijsku prozu, putopise, polemike... Gotovo je nevjerojatan raspon tema kojima se bavio; spomenimo samo glavna područja koja je zahvatio u svojim esejima: politička povijest, kulturna povijest, likovna umjetnost, glazba, kazalište, arhitektura, povijest medicine, analiza vojnih operacija, književnost, estetika, povijest leksikografije itd.

I za njegove fiktionalne tekstove karakteristično je uvođenje kompleksnih likova intelektualaca te integracija esejističkih ekskurza koji mu omogućuju demonstriranje upravo enciklopedijske erudicije. I u pristupu vlastitomu umjetničkom jeziku očituje se eruditska podloga: Krleža stvara jezični amalgam u kojemu osim jezičnog standarda njegova doba važnu ulogu imaju i arhaični leksemi te, što je osobito važno, jezik stare kajkavske književnosti; također u njegovu autorskom idiomu važnu ulogu ima upotreba leksema ili čitavih odlomaka na stranim jezicima što uvećava eruditsku kompleksnost njegova izraza.

Krležina pomalo narcisoidna sklonost paradiranju poznavanjem stranih jezika i demonstriranju vlastite erudicije nisu uvijek blagonaklono dočekivani. Bilo je i onih koji su pronalazili pogreške u njegovu znanju, podsjetio bih prije svega na Krunu Krštića, Krležina kasnijeg suradnika u Leksikografskom zavodu, koji je 1935 (skrivajući se iza pseudonima Marc Tweek) objavio brošuru *Kako piše gospodin M. Krleža*, potom na Stanislava Šimića, Ognjena Pricu.

Pažljiv uvid u različita izdanja Krležinih knjiga pokazuje da su pojedine faktografske netočnosti i pogreške u pisanju permanentno korigirane (bilo da je to činio sam autor ili njegovi redaktori, posebno Anđelko Malinar). Poznato je da je Krleža pisao brzo, eruptivno; najčešće u strasti stvaranja, pouzdavajući se u vlastitu memoriju (za koju i sam mogu posvjedočiti da je upravo fenomenalno funkcionirala i u dubokoj starosti) nije ni provjeravao podatke i točnost pisanja. Ali, omaške koje su prepoznavali njegovi kritičari ne umanjuju

činjenicu da se radi doista o piscu goleme erudicije, univerzalnom znalcu kakvi iščezavaju u ovom našem dobu specijaliziranih znanja.

Takav enciklopedistički duh nužno je svoj izraz morao potražiti u stvaranju pravih enciklopedija. Važna stepenica u zrenju te ideje jest nesumnjivo razdoblje kad je uređivao časopis *Danas* 1934. godine. Krleža dolazi na ideju da bi bilo dobro u nizu enciklopedičkih glosa komentirati ljude i pojave o kojima se u *Danasu* govori, odnosno progovoriti u formi enciklopedičke sistematizacije o onim fenomenima koji bitno obilježuju aktualni povijesni trenutak. Sam je napisao glavninu natuknica za taj *Indeks* u svojem časopisu, a potom ih je ponovno tiskao i u *Tumaču imena i pojmova* objavljenom u knjizi *Evropa danas*, koja u cjelini svjedoči o Krležinoj iznimnoj obaviještenosti o intelektualnim i političkim previranjima u tadašnjoj Evropi.

S obzirom na takvu eruditsko-enciklopedičku impostiranost cjelokupnog njegova književnog opusa, doista je deplasirana teza kako je Krleža osnivanjem Leksikografskog zavoda i pokretanjem serije enciklopedija servisirao programe ambicioznoga političkog rukovodstva. Ne, upravo suprotno: Krleža je samo iskoristio povoljne okolnosti i svoja politička prijateljstva da realizira svoj stari san: da svoju opsesiju sveznanjem artikulira i u formi enciklopedije. Zahvaljujući toj njegovoj opsesiji Hrvatska danas ima ovu uglednu leksikografsku instituciju i enciklopedičku produkciju sa širokim rasponom izdanja s kakvima se teško mogu pohvaliti i bogatije i moćnije zemlje od naše.

A na nama koji radimo u ovoj kući kao svojevrсни duhovni potomci velikog pisca i leksikografa dužnost je tu tradiciju održavati živom odgovarajući izazovima novog doba i duhu tehnoloških inovacija. Dužnost nam je povremeno i javnost podsjetiti da Krleža nije samo velik književnik, već i istinski gigant hrvatske suvremene leksikografije.

ORIGIN OF KRLEŽA'S ENCYCLOPEDIISM

SUMMARY. Krleža founded the Lexicographic Institute of the FNRJ fifty years ago; he was at its head for thirty-one years; Krleža was also the editor-in-chief of the first and second editions of the *Encyclopedia Yugoslavica*. Some circles of cultural public believe that Krleža founded the Lexicographic Institute and instigated the *Yugoslavica* fulfilling the order of the political leadership of the then Yugoslavia.

This paper proves the falsity of this view. Miroslav Krleža was engrossed in an encyclopedic systematisation of the entire human knowledge from his earliest works. This is, above all, evident in the erudite complexity of his literary work, in the incredibly wide scope of the topics he used to deal with, and especially in some of his proto-encyclopedic works. Of particular importance is his *Index*, that is, the *Lexicon of Names and Terms* published in the magazine *Danas (Today)*, in which Krleža, with the aid of his collaborators, used the form of lexicographic glosses to depict key terms and the biographies of prominent persons of the time. After the war, in 1946, Krleža suggested to the political leadership of Yugoslavia to establish a special institution in order to perform research work into cultural and political histories of the peoples of Yugoslavia. The project, described in an extensive *Pro-memoria*, was not accepted at the time because the leading politicians had no confidence in their adversary in the prewar conflict of the Left. After the clash with the Cominform, Krleža's influence increased, so he eventually realised his ideas concerning an encyclopedic institute and the Encyclopedia. His erudite and encyclopedic spirit, permeating his entire literary work, was thus lexicographically concretized. Due to this project, Krleža neglected his literary work until the late fifties, publishing his earlier works only, mainly written during the war. Krleža's editorial work has profoundly marked the *Encyclopedia Yugoslavica*, as well as the *General Encyclopedia*, the *Encyclopedia of Art and Music*.

Krleža's lexicographic work should therefore be considered as a constitutive part of his entire opus, while the fact that he was the founder of the Institute and the editor-in-chief should be understood as an organic expression of his encyclopedic interests, not as a mere result of serving the promotion of ideological interests.